

СПОЛУЧУВАЛЬНІ МОЖЛИВОСТІ ЗАГАЛЬНОНОВЖИВАНИХ СЛІВ ТА ТЕРМІНІВ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Михайленко А. В., Гордієнко Н. М.

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

У статті досліджено сполучувальні можливості загальноновживаних слів і термінів англійської мови. Наведено приклади валентності складних слів-термінів і словосполучень-термінів, утворених від загальноновживаних слів на позначення частин тіла людини, дій, предметів та явищ навколишнього середовища. Проаналізовано спільність / відмінність валентних можливостей, з одного боку, загальноновживаних слів, а з іншого – тих самих слів, які стали термінами. Особливу увагу приділено характерним ознакам граматичної валентності загальноновживаних слів, які стають термінами.

Ключові слова: термінологія, термінологічна лексика, загальноновживані слова, граматична валентність, дефініція, валентні можливості.

Mykhailenko A. V., Hordienko N. M. Combination possibilities of commonly used words and terms in English. The article highlights the combination possibilities of commonly used words and terms in English. Some examples of valencies of terms and combining terms derived from common words identifying parts of body, actions, and the phenomenon of the surrounding environment have been presented in this work. Special attention is drawn to the characteristic features of the grammatical valency of commonly used words and terms. Grammatical valency is the aptness of a word to appear in specific grammatical (or rather syntactic) structures. Its range is restricted by the part of speech the word belongs to. This is not to imply that grammatical valency of words belonging to the same part of speech is necessarily identical. From the one hand, valence possibilities of commonly used words and valence possibilities of terminological items, from another hand, have been analyzed.

The present article clarifies that the peculiarities of the translation of technical terms and word combinations are based on the right understanding of terms itself. Combination possibilities of terminological lexical items appear because of the wide use of the homonymy of terms, their dependence on the context.

Furthermore, available information and suggestions of potential solutions are useful for lexical and terminological theory. The defined principles of identifying combination possibilities of commonly used words and terms help to verify the theory of terminology in the field of science.

Key words: terminology, terminological lexical items, commonly used words, grammatical valency, definition, valence possibilities.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Термінологія завжди була невід'ємним і вагомим складником лексичної мовної системи. Нemoжливо уявити наукову мову без термінології, яка засвідчує досягнення кожної окремої ділянки знання на певному етапі її розвитку. Про рівень прогресу в певній галузі, а також про можливості конкретної мови щодо вираження нових наукових понять свідчить багатство та досконалість термінології, яка обслуговує цю галузь [5, 6].

Дослідження граматичної валентності терміна в англійській термінологічній системі належить до проблемних питань сучасних наук, оскільки сфера словотворення становить арену складної і різноспрямованої взаємодії лексичних і граматичних категорій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню сполучувальних можливостей загальноновживаних слів і термінів в англійській мові приділяють увагу багато вчених-мовознавців. О.О. Реформатський зазначав, що мова входить у науку насамперед термінологією. Обґрунтування змісту терміна, опис його основних ознак, виявлення відмінностей його семантики від семантики загальноновживаних слів подано в наукових працях Б. М. Головіна, Р. Ю. Кобріна, А. В. Лємова. Характерні можливості

деривації термінів розглянуто в працях К. Г. Городенської, Ф. О. Нікітіної, Л. О. Симоненко, А. С. Д'якова, Н. Ф. Клименко.

Формулювання мети і завдань статті. Мета роботи – проаналізувати сполучувальні можливості термінів і загальноновживаної лексики, з'ясувати структуру складних слів-термінів підмов економіки та техніки в англійській мові. Основними завданнями статті є:

- визначити частиномовний статус слів, на матеріалі яких проведено аналіз;
- простежити спільність / відмінність валентних можливостей, з одного боку, загальноновживаних слів, а з іншого – тих самих слів, які стали термінами;
- окреслити причини тієї спільності / відмінності;
- охарактеризувати структурні особливості описуваних слів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сполучаючись з іншими словами в технічній та економічній підмовах, загальноновживані слова стають складними словами-термінами або ж термінами-словосполученнями. Більшість дослідників схильні вважати, що словосполучення як синтаксична конструкція утворюється на основі підрядного граматичного зв'язку – узгодження, керування або приля-

гання [1; 3]. Проте слід зазначити, що ці три види синтаксичного зв'язку між елементами характерні для словосполучень синтетичних мов, якими є, зокрема, українська та російська. У сучасній англійській – аналітичній – мові узгодження та керування використовуються зрідка. Основним видом зв'язку тут є прилягання [1, 31–33].

Сучасна лінгвістика націлена на тенденцію вивчення словосполучення у функціональному аспекті. Мовні одиниці неможливо правильно виділити, проаналізувати й описати без розгляду їхньої функціональної природи. Багато лінгвістів приділяють велику увагу характеру реалізації валентних можливостей складних слів-термінів у різних видах текстів. Певне слово може входити до складу різних моделей сполучувальності залежно від контексту.

М. П. Кочерган розглядає валентність як здатність слова вступати в синтаксичні зв'язки з іншими словами. Учений зазначає, що слова можуть бути авалентними, одновалентними, двовалентними, чотиривалентними тощо. Слова, що заповнюють „вакантні місця”, називають актантами. Крім актантів, є поширювачі, які не зумовлені валентними властивостями слова [4].

Складні словосполучення утворюються поєднанням двох чи більше простих словосполучень із одним і тим самим стрижневим словом (*surface air* – повітря нижнього шару атмосфери, *concentration table* – збагачення на концентраційному столі). Залежно від того, яке є слово головним у словосполученні, розрізняють іменні (*air-drum* – повітряний резервуар, *quadrant arm* – аліада квадранта), у яких стрижневим словом виступають іменники, прикметники, числівники й займенники, дієслівні (*come into use* – входити до вжитку), де стрижневим словом є дієслово, і прислівникові (*well enough* – досить добре), де головне слово – прислівник.

Ю. А. Зацний пропонує називати загальноживане багатозначне слово, що містить у своїй смисловій структурі термінологічне значення, відносним терміном, а абсолютним – термін, усі значення якого є термінологічними. Виділення відносних термінів зі спеціальної лексики викликає труднощі в практиці викладання мови, що зумовлено відсутністю лінгвістичного критерію ідентифікації термінологічного значення [3].

Оскільки в спеціальних текстах той самий відносний термін може функціонувати як термін і як загальноживане слово, то єдиним показником його маніфестації як терміна є термінологічне значення. Термінологічне значення за мовною природою вважається лексичним; одним із показників останнього слугує належність терміна до предмета – спеціального об'єкта відповідної сфери знань.

Значення відносного терміна в окремому випадку його вживання в мові може передавати інформацію про окремий об'єкт у відповідній сфері знань, якщо воно є термінологічним, і про повсякденний об'єкт, якщо воно є загальноживаним. Проте словник Longman не виділяє загальноживане і термінологічне значення слова *water*, а містить лише одну дефініцію:

„colorless transparent tasteless compound of oxygen and hydrogen in liquid state, convertible by

heat into steam and by cold into ice, liquid, consisting chiefly of this (in seas, lakes, streams, springs, rain, tears)”(Longman dictionary).

Дефініція охоплює як загальноживану інформацію (*liquid in seas, lakes*), так і інформацію зі спеціальної сфери знань (*compound of oxygen and hydrogen*).

В основі структури словосполучень лежать валентні властивості складників. Термін *валентність* можна вважати синонімом сполучуваності, оскільки він вживається на позначення потенційних комбінаторних властивостей морфологічних одиниць, набору можливостей, реалізація яких відбувається у різних типах словосполучень. Валентність окремого слова передусім визначається тим, яким є діапазон тих смислових відношень, які це слово може передавати, поєднуючись з іншими словами залежно від своєї лексичної та граматичної семантики. У зв'язку із цим деякі мовознавці, зокрема М. Д. Степанова, Н. Л. Іваницька, пропонують розмежовувати граматичну та лексичну валентності. Сутність *граматичної валентності* вбачається у здатності слова комбінуватися з певними частинами мови в певних граматичних формах. На протипагу цьому, лексична валентність, тобто заповнення синтаксичних моделей конкретними лексичними одиницями, пов'язана з екстралінгвістичними факторами [2, 14–15].

У пропонованій розвідці зроблено спробу дослідити граматичну валентність восьми найбільш загальноживаних англійських слів на позначення частин тіла людини, дій, предметів та явищ навколишнього середовища: *face, body, head, nose, air, table, gate, wall*. Усі ці слова можуть бути термінологізованими. Розглянемо термінологізацію поданих слів в технічній підмові англійської мови (див. табл. 1).

Згадані загальноживані слова (іменники) сполучаються з іншими частинами мови, утворюючи в англійській мові складні терміни та словосполучення-терміни. Наприклад: слово *face* може сполучатись як з іменником (*face amount, face man, face value*), так і з дієсловом (*face-centered, face-mounted...*). *Body* і *table* сполучаються з іменником разом із прийменником (*body of power, table of interest*). Загальноживані слова *head* і *nose* можуть сполучатися з іменником (*air head, cable head, tool head, bucket nose...*), прикметником (*differential head, hydraulic head, pitcher nose...*), герундієм (*gathering head, recording head, reproducing head...*), займаючи при цьому другу позицію у формуванні складних слів-термінів. Іменник *air* сполучається з іменником (*air box, air craft, air flow...*), дієсловом (*air actuated, air powered*), герундієм (*air retaining*). Слово *gate* виступає другим компонентом у словотворенні складних термінів за такими моделями: іменник+іменник (*air gate, bottom gate...*), дієслово+іменник (*delayed gate, check gate...*), герундій+іменник (*switching gate, lifting gate...*), прикметник+іменник (*logical gate*).

Проаналізувавши сполучувальні можливості поданих загальноживаних слів, можна висновувати про утворення складних слів-термінів і сло-

Таблиця 1

Термінологізація загальноновживаної лексики

Слово	Переклад	Переклад
	Загальноновживане слово	Термін
Air	повітря, атмосфера	авіація
Body	тіло	консистенція
Face	обличчя	екран, циферблат
Gate	ворота	затвір
Head	голова	штрек, проєкційний блок
Nose	ніс	ріжуча кромка
Table	стіл	концентраційний стіл
Wall	стіна	укріплення, перешкода

восполучень-термінів від загальноновживаних слів на позначення частин тіла людини, дій, предметів та явищ навколишнього середовища. Найбільшу валентність із загальним першим компонентом на позначення частин тіла людини в економічній та технічній підмовах англійської мови має слово **face** (9):

-amount, -centered, -difficulties, -hardened, -man, -mounted, -plate, -value, -the music

найменшу – **body** (3):

of electors, of power, of state administration.

Із загальним другим компонентом найбільша валентність у **head** (68):

Air-, available-, back-, bending-, boiler-, buffer-, cable-, cable distribution-, cambered-, chemical-warfare-, closing-, coil-, coupling-, cutter-, cylinder-, delivery-, detecting-, differential-, division-, dividing-, drill-, drop-, effective-, elevation-, engraving-, erase-, executive-, feed-, flat-, gathering-, gross-, homing-, hydraulic-, hydrostatic-, laser-, leveling-, magnetic-, managing-, manufactured-, milled-, multi-spindle-, operating-, photometer-, piezometric-, piston-, pouring-, projector-, reading-, recording-, reproducing-, rotor-, round-, runner-, scanning-, screw-, shifting-, slotted-, sound-, spiral-, staring-, tapping-, thermal-, tool-, undeveloped-, valve-, vault-, velocity-, video-

найменша – **nose** (5):

Bucket-, cam-, pitcher-, spindle-, tool-

Найбільшу сполучувальну можливість із загальним першим компонентом на позначення предметів, дій та явищ навколишнього середовища в економічній та технічній підмовах має загальноновживане слово **air** (25):

-box, -actuated, -borne, -brake-, craft, -dried, -driven, -drum, -extractor, -flow, -line, -liner, -lock, -port, -powered, -proof, -retaining, -screw, -ship, -slusher, -steam, -strip, -tight, -way, -worthy,

найменшу – **table** (1):

Of interests.

Із загальним другим компонентом найбільша валентність у **gate** (49):

Air-, bottom-, butterfly-, check-, control-, crest-, cylinder-, deflecting-, delayed-, double-, down-, drum-, duplicate-, emergency-, feeding-, finger-, flap-,

horn-, hydraulic-, Intake-, level crossing-, lifting-, lock-, logical-, low-lever-, out-, overpour-, parallel-, relay-, ring-, rolling-, roof-, running-, sector-, service-, shower-, shutter-, slide-, sound-, swing-, swinging-, switching-, tail-, time-, trigger-, turbine-, whirl-, wide-, zero-,

найменшу має загальноновживане слово **wall** (4):

Customs-, jamb-, pile retaining-, tariff-

При перекладі значні труднощі іноді виникають через існування омонімічних рядів (передусім термінів) – лексичних елементів, тотожних за формою, але досить відмінних за значенням. У мові науки, техніки та економіки поширена омонімія через те, що у терміносистемах різних галузей науки, техніки та економіки широко застосовується так зване семантичне словотворення, коли існуючій формі слова приписується те чи інше значення. Так, наприклад, загальне визначення слова *air* «повітря» в економіці має значення – атмосфера, обстановка, в техніці – повітря, обдувати повітрям, *table* в терміносистемі техніки має значення – концентраційний стіл, в математиці – таблиця. Тому необхідно чітко розмежовувати відповідну галузь терміносистеми при перекладі термінів.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Запропоноване дослідження передбачає подальший розвиток теорії терміна, розробку методики виявлення термінологічного значення та граматичної валентності загальноновживаних слів в англійській мові. Розмежування термінологічного та загального значення слів поглиблює вивчення теорії розкриття змісту слова за допомогою лінгвістичних засобів.

Наведені приклади граматичної валентності загальноновживаних слів, які стають термінами в технічній підмові англійської мови, сприяють розширенню меж термінології та інших сфер науки, що є важливим для практики лінгвістичної роботи і дає змогу лексикографам досліджувати сполучувальні можливості складних слів-термінів. Результати проведеного дослідження можуть бути використані в курсах лексикології, перекладу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранник Д. Х. Семантична структура термінологічного сполучення; сучасні проблеми термінології та термінографії : [тези доповідей міжнародної наукової конференції] / Д. Х. Баранник. – К., 2000. – С. 31–33.
2. Іваницька Н. Л. Граматична та лексична валентність повнозначного слова / Н. Л. Іваницька // Філологічні студії : [зб. наук. статей]. – Вінниця, 2006. – Вип. 4. – С. 14–17.
3. Зацний Ю. А. Збагачення словникового складу сучасної англійської мови / Ю. А. Зацний. – Запоріжжя : ЗДУ, 2001. – 243 с.
4. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 2001. – 368 с.
5. Лепеха Т. В. Лексико-семантичні та словотвірно-структурні особливості судово-медичної термінології : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Таїсія Василівна Лепеха. – Д., 2000. – 201 с.
6. Степанова М. Д. Теория валентности и валентносный анализ / М. Д. Степанова. – М., 1999. – 211 с.